

Het openbare notariaat in dienst van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Tongeren (1307-1500) *

1. De notaris en zijn ambt

1.1. De opkomst van het openbare notariaat en zijn vestiging in Tongeren (1)

In het laat-Romeinse keizerrijk waren „tabelliones” actief als openbare schrijvers. Terwijl het tabellionaat elders verdween in de vroege middeleeuwen, wist het zich in Lombardisch Italië op beperkte schaal te handhaven. Elders werd de taak van openbaar schrijver overgenomen door clerici, omdat zij in de tijd van de Germaanse invallen en daarna vrijwel de enige geletterden waren. Deze schrijvers waren geen echte openbare ambtenaren. Hun Italiaanse collega's daarentegen wisten hun hoedanigheid van openbaar ambtenaar wel te bewaren. De decretale van paus Alexander III, van 1163, waarin deze erkende dat de notarisooronde een *instrumentum publicum* was, een openbaar en geloofwaardig document dat als volwaardig bewijs gold, was de bekroning van een eeuwenlange evolutie van opwaardering van het notariaat in Italië.

Vanaf het einde van de twaalfde eeuw verspreidde het openbare notariaat zich vanuit Italië over West- en Noord-Europa. De vestiging van het openbare nota-

* Afkortingen:

- B.C.R.H.: Bulletin de la Commission Royale d'Histoire.
- B.S.S.L.L.: Bulletin de la Société Scientifique et Littéraire du Limbourg.
- H.R.G.: Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte.
- O.L.L.: Het Oude Land van Loon.
- R.A.H., O.L.V.T.: Rijksarchief Hasselt, Archief van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Tongeren.
- R.B.P.H.: Revue Belge de Philologie et d'Histoire.
- S.A.T., A.K.: Stadsarchief Tongeren, Archief van het Kapittel.

Onze dank gaat uit naar allen die ons bij deze opzoeken behulpzaam waren, in het bijzonder drs. M. Oosterbosch, op wiens kennis van het middeleeuwse notariaat ik steeds beroep kon doen.

(1) In het kader van deze beperkte studie is het niet mogelijk uitgebreid op deze problematiek in te gaan. Hier worden slechts de hoofdlijnen aangegeven. De lezer vindt hierover meer bij M. OOSTERBOSCH, *Het openbare notariaat in Hasselt tijdens de middeleeuwen (14e - 15e eeuw)*, – O.L.L., jg. XXXVII, 1982, p. 224 - 230; P.-J. SCHULER, *Geschichte des südwestdeutschen Notariats. Von seinem Anfängen bis zur Reichsnotariatsordnung von 1512*, Bühl-Baden, 1976; A.F. GEHLEN, *Het notariaat in tweeherig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweeherigheid over de stad (1292 - 1794)*, Assen, 1981, p. 39 - 47.

riaat verliep vlotter in landen met een traditie van geschreven recht. In de landen met een gewoonterecht hield men langer vast aan de eis van bezegeling om een document bewijskracht te geven. De verspreiding van het notariaat verliep gelijklopend met de receptie van het Romeins recht. Ook de officialiteiten bevorderden de verspreiding van het openbare notariaat, door notarissen in dienst te nemen.

De receptie van het openbare notariaat in het prinsbisdom Luik verliep in drie fasen: in een eerste fase (tot ca. 1274) werd het openbare notariaat wel bekend, maar het werd nog niet uitgeoefend. In Luik waren er wellicht al schrijvers met de bevoegdheid van openbare notaris, die echter door de omstandigheden hier niet als zodanig konden optreden en die zich daarom in dienst stelden van de officiaal.

De tweede fase begon in Luik in 1274, toen Rogerus de Leodio het eerste notarisinstrument uitvaardigde. In deze fase waren er hoofdzakelijk notarissen uit Italië werkzaam. Deze fase kunnen we grosso modo situeren in het laatste kwart van de dertiende eeuw.

In de derde fase was er een volledig inheems openbaar notariaat actief.

De eerste notariële oorkonden in Tongeren dateren uit 1307 (2). Dat is vrij laat in vergelijking met andere steden in het bisdom Luik.

Zoals gezegd vestigde het openbare notariaat zich het eerst in de stad Luik, in 1274. Daarop volgden Valkenburg en Andenne (1286), Nijvel en Namen (1287), Tienen (1290), Sint-Truiden en Maastricht (1292), Leuven (1302), Rotem (1304) en Tongeren (1307). Na Tongeren volgden Diest (1316), Hasselt (1318), Borgloon (1322), Stokkem (1321), Zoutleeuw (1325) en Den Bosch (1326).

Uit het eerste kwart van de veertiende eeuw zijn er drie openbare notarissen bekend die werkten voor het Tongerse kapittel. Twee daarvan waren verbonden aan het kapittel (3). Geen van hen was verbonden aan de Luikse officialiteit. Meer dan de officialiteit was dus het kapittel de instelling die de vestiging van het notariaat in Tongeren bevorderde.

1.2. De herkomst van de notarissen

Een aantal belangrijke gegevens over de notarissen vinden wij in de ondertekening van hun oorkonden. Daar vermeldde zij hun voornaam en familienaam, en eventueel hun patronymicum, hun plaats van herkomst en hun alias - naam.

(2) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 48: Op 3 juli 1307 stelde notaris *Nicolaus dictus Grenier* een oorkonde op waarin de deken en het kapittel van Tongeren een regeling treffen i.v.m. de tienden die aan de scholasticus toekomen; S.A.T., *A.K., Oork.*, nr. 5: Op 24 juli 1307 stelde notaris *Wilhelmus Puken* een oorkonde op waarin *Albertus Codolus*, lekenabt van Tongeren, en de kanunniken van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel bepalen dat de opbrengst van het tweede jaar van iedere vacant gekomen prebende aan de kerkbouw zal besteed worden, en dit gedurende 30 jaar.

(3) *Wilhelmus Puken* was plebaan en *Johannes dictus Hanesanc* werd later kanunnik. Zie verder.

Meestal vermeldden zij ook of zij clericus of priester waren. Daarnaast gaven zij het bisdom op waar ze vandaan kwamen of waar ze gewijd waren. Tot slot vermeldden zij of ze een machtiging van de paus, van de keizer of van de officialiteit hadden.

Bij de interpretatie van deze gegevens is voorzichtigheid geboden. Het is niet altijd duidelijk of hun patronymicum afgeleid is van de naam van hun vader of van een verdere voorouder. Het is ook niet duidelijk in hoeverre de herkomst-aanduiding in de naam nog als zodanig betekenis had. Vooral wanneer de naam zowel een patronymicum als een plaats van herkomst bevatte, kan er verwarring ontstaan rond de vraag of zichzelf dan wel hun vader van die plaats afkomstig waren. Als daar dan nog een alias - naam bijkomt, moet men rekening houden met de mogelijkheid dat het om de alias - naam van hun vader kan gaan.

Als we dieper ingaan op de herkomst van de notarissen moeten we vooreerst onderscheid maken tussen de „Tongerse” notarissen, die in Tongeren oorkonden opstelden, en de notarissen die elders werkten en oorkonden afleverden aan het Tongerse kapittel.

In het archief van het kapittel zitten oorkonden van 43 notarissen vóór 1500. Zesentwintig notarissen stelden een oorkonde op in Tongeren. Ook *Oliverus de Mall*, die een oorkonde opstelde in Scherpenberg in de gemeente Nerem (4), kunnen we bij de groep van de Tongerse notarissen rekenen.

Van de overige zestien werkten er tien in Luik. De anderen werkten respectievelijk in Gutshoven, Maastricht, Sint-Truiden, Diest, Keulen en Avignon.

Op één na kwamen de Tongerse notarissen allemaal uit het bisdom Luik. De uitzondering hier is *Johannes Sonderlant* uit het bisdom Utrecht. *Johannes Sonderlant* was ook kanunnik van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel van Tongeren (5).

Bij de zestien notarissen die niet in Tongeren werkzaam waren zijn er 13 uit het bisdom Luik, twee uit Kamerijk en één uit Keulen.

In totaal kwamen er dus 39 uit Luik, twee uit Kamerijk, één uit Utrecht en één uit Keulen.

Volgens de plaatsaanduiding in hun naam waren 10 notarissen uit Tongeren afkomstig. Enkel kwamen uit dorpen in de omgeving, zoals *Oliverus de Mall* (6) en *Bartholomeus Macharii de Eldris* (7).

1.3. De opleiding van de notarissen

Slechts een kleine minderheid van de notarissen in dit dossier hadden een universitaire opleiding genoten. *Johannes dictus Hanesanc* van Tongeren was

(4) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 83.

(5) C. THYS, *Histoire du Chapitre de Tongres*, dl. II, – *Publications de l'Académie royale d'Archeologie de Belgique*, dl. XLIV, 1888, p. 334.

(6) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 83.

(7) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 253.

magister in de artes (8). *Petrus Gheleys de Bruysthem*, die ook in Tongeren actief was, was in het tweede kwart van de vijftiende eeuw ingeschreven aan de universiteit van Leuven (9). De Diestse notaris *Sulpicius de Dumo* werd op 27 februari 1466 ingeschreven in de faculteit van de artes (10). Deze universitaire opleiding was geen rechtstreekse voorbereiding op het notariaat.

De opleiding van een notaris was meer praktisch dan theoretisch van aard. Aspirant-notarissen gingen na hun scholing aan een kapittelschool of stadsschool in de leer bij een andere notaris. Daar zorgden zij onder andere voor het vervaardigen van het netschrift van de oorkonden. Anderen leerden het schrijversambt in dienst van de schepenenbank (11). Tenslotte was er nog de mogelijkheid van zelfstudie aan de hand van theoretische traktaten over de *ars notariatus*. Er bestonden ook formulierboeken met voorbeelden van de verschillende soorten oorkonden (12).

1.4. De benoeming van de notarissen

Het recht om notarissen te benoemen kwam toe aan de hoogste machtsinstanties van de Westerse Christenheid: de paus, de Duitse keizer en de Franse koning. In onze streken werden er notarissen benoemd door de paus en door de keizer.

In de praktijk blijkt er geen onderscheid te zijn tussen de bevoegdheid van een pauselijke en een keizerlijke notaris. De eerste genoot wel een hoger aanzien. Dit is mede te verklaren door het feit dat het aantal door de paus benoemde notarissen steeds strikt beperkt bleef terwijl het aantal keizerlijke notarissen ongecontroleerd toenam.

De keizer delegeerde zijn benoemingsmacht naar de Lateraanse hofpaltsgraven (13). De kroniekschrijver *Jean des Prés dit d'Outremeuse* was de eerste bekende Lateraanse hofpaltsgraaf in onze streken (14).

Mettertijd waren er zoveel mensen die keizerlijke notarissen mochten benoemen dat wantoestanden niet langer konden uitblijven. Het notariaat werd een koopbaar ambt (15).

Het aantal notarissen met pauselijke machtiging werd daarentegen bewust beperkt gehouden. Pauselijke notarissen werden rechtstreeks door de Romeinse Curie benoemd, ofwel door geestelijke of wereldlijke gezagsdragers die op uitdrukkelijke aanvraag het voorrecht verkregen om een beperkt aantal notarissen

(8) C. THYS, *o.c.*, dl. II, p. 295.

(9) E. REUSENS, *Matricule de l'Université de Louvain*, – *Commission Royale d'Histoire*, XXXII, 1, Brussel, 1903, p. 205.

(10) ID., *o.c.*, XXXII, 2, Brussel, 1946, p. 166.

(11) M. OOSTERBOSCH, *Het openbare notariaat in Hasselt tijdens de middeleeuwen (14e-15e eeuw)*, – *O.L.L.*, jg. XXXVIII, 1982, p. 233 - 234.

(12) P.-J. SCHULER, *o.c.*, p. 107.

(13) ID., *o.c.*, p. 124 - 125.

(14) M. OOSTERBOSCH, *o.c.*, p. 235; A. BORGNET, *Ly Myreur des Histors, chronique de Jean des Prés dit d'Outremeuse*, dl. I, Brussel, 1864, p. I.

(15) M. OOSTERBOSCH, *o.c.*, p. 236.

te benoemen. Op het einde van de vijftiende eeuw creëerden de pausen ook hofpaltsgraven die notarissen mochten benoemen. Ook de apostolische protonotarissen konden notarissen met pauselijke machtiging aanstellen (16).

In het hier bestudeerde dossier komen slechts twee pauselijke notarissen voor: *Arnoldus Rufi de Tongris* (1348), die in Tongeren als notaris actief was (17), en *Arnoldus Prel de Heppenart* (1359) die een oorkonde opstelde in Avignon (18). Beide notarissen hadden, naast de pauselijke, ook een keizerlijke machtiging. Negentien notarissen hadden een admissie bij de Luikse officialiteit (19).

Alvorens voor benoeming in aanmerking te komen moest de aspirant-notaris voldoen aan bepaalde eisen met betrekking tot zijn leeftijd (hij moest minstens 25 jaar zijn), zijn betrouwbaarheid, zijn gedrag en zijn reputatie. Uiteraard moest hij kunnen lezen en schrijven en moest hij de *ars notariatus* beheersen. Werd de kandidaat geschikt bevonden, dan moest hij een eed van trouw aan de benoemende instantie (de paus of de keizer) en een ambtseede afleggen. Vervolgens werden hem de symbolen van zijn ambt overhandigd: een gouden ring, een inktpot, een ganzeveer en een oorkonde waarin zijn benoeming bevestigd werd. Een vredeskus besloot de benoemingsceremonie (20).

1.5. Het aantal notarissen

Het aantal notarissen die tegelijkertijd werkzaam waren in dienst van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel kan het best besproken worden aan de hand van een aantal grafieken.

Grafiek I toont ons uit welke jaren er oorkonden van de 43 notarissen bewaard zijn in het archief van het Tongerse kapittel. De cijfers op de grafiek verwijzen naar de chronologische lijst van de notarissen in bijlage.

Grafiek II toont het aantal notarissen die actief waren per periode van vijf jaren. Op deze voorstelling zien we wel duidelijk hoeveel notarissen er in een bepaalde periode voor het kapittel werkten, maar door de scherpe stijgingen en dalingen krijgen we geen duidelijk beeld van de trend die de evolutie van dit aantal volgt. Daarvoor dient grafiek III, waarin het gemiddelde berekend wordt van elke periode van vijf jaren met de voorgaande en de daarna volgende periode. Op die manier komt de evolutie duidelijk naar voor.

Uit deze grafieken kunnen we besluiten dat de notariële activiteit bij het Tongerse kapittel het grootste was in de tweede helft van de veertiende eeuw, met een hoogtepunt van 1360 tot 1380. Na 1400 werd er duidelijk minder een beroep gedaan op de tussenkomst van een notaris. Het laatste decennium van de vijftiende eeuw toont de aanzet voor een verhoging van de notariële activiteit.

(16) ID., *ibid.*; P.-J. SCHULER, *o.c.*, p. 126 - 127.

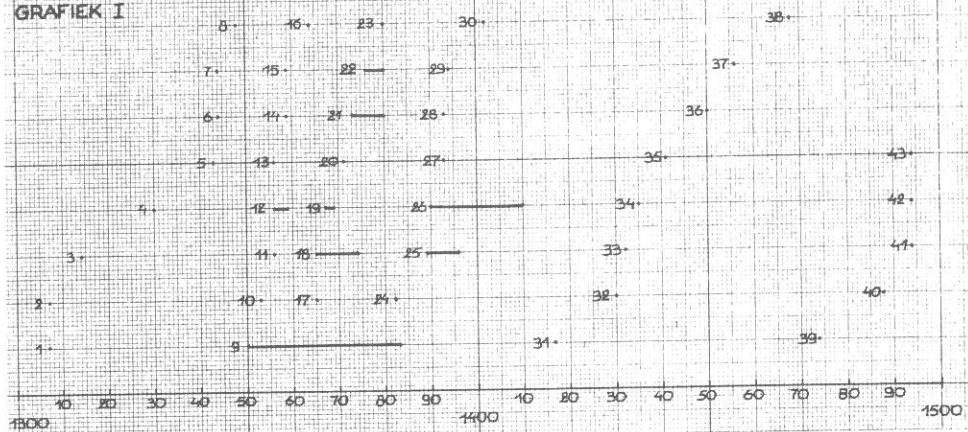
(17) S.A.T., A.K., *Oork.*, nr. 6.

(18) R.A.H., O.L.V.T., *Oork.*, nr. 79.

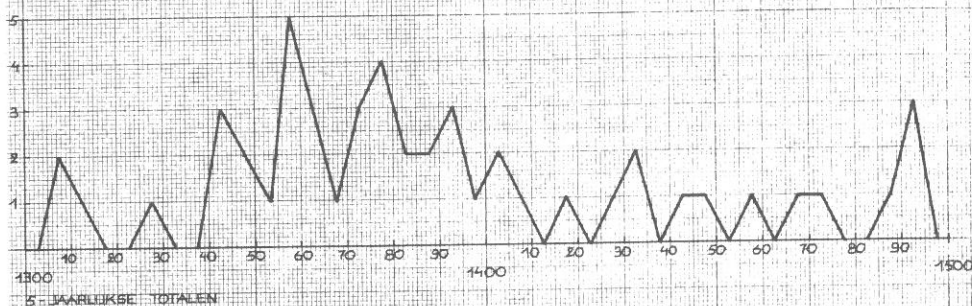
(19) Zie de chronologische lijst van de notarissen in bijlage.

(20) M. OOSTERBOSCH, *o.c.*, p. 236.

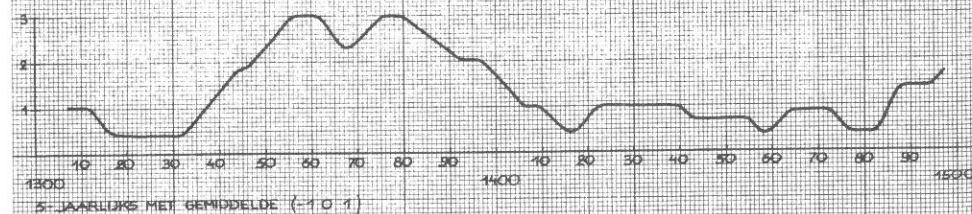
GRAFIEK I

GRAFIEK II

GRAFIEK III

Deze evolutie komt in grote lijnen overeen met de bevindingen van M. Oosterbosch voor het middeleeuwse notariaat in Hasselt. In Hasselt vertoonde de notariële activiteit een piek in de jaren 1365 - 1375, en nadat zij zich in de vijftiende eeuw op een lager peil stabiliseerde, was er een duidelijke herleving in de jaren 1500 - 1510 (21).

1.6. Clerici en priesters

Naast het diocees waaruit zij afkomstig waren duiden de notarissen ook hun stand aan. Het overgrote deel (30 van de 43) verklaarde tot de geestelijke stand te behoren. Tweëntwintig notarissen noemden zich clericus en acht notarissen noemden zich investitus, presbiter of subplebaan, en waren dus priesters. Niet alle clerici waren priester. Om clericus te zijn volstond het om een van de lagere wijdingen ontvangen te hebben en de kruinschering te ondergaan. Deze clerici waren niet verplicht het celibaat te onderhouden.

Johannes dictus Hamelart de Tongris, die oorkonden opstelde in de tweede helft van de veertiende eeuw (22), noemde zich clericus maar was in feite priester (23). Anderen, die ook priester waren, gaven helemaal geen standsaanduiding op: *Johannes dictus Hanesanc* (24), *Nicholaus dictus Boerken de Tongris* (25), *Egidius dictus Anima junior de Tongris* (26), *Johannes Hamelart de Tongris* (27), een jongere naamgenoot van de bovenvermelde, en *Johannes quondam Johannis dicti Keymus de Trajecto* (28).

Het is niet duidelijk of wij ook *Arnoldus Rufi de Tongris* tot deze groep mogen rekenen. Hij stelde in 1348 een oorkonde op waarin de beneficielhouders van de Onze-Lieve-Vrouwkerk van Tongeren besloten om een conflict tussen hen en het kapittel te onderwerpen aan de uitspraak van vijf scheidsrechters (29). C. Thijs vermeldt in zijn studie over het kapittel van Tongeren een zekere *Arnoldus Ruffus*, pastoor van Berg, die in 1399 kanunnik werd in het Sint-Servaaskapittel van Maastricht (30). Het komt ons voor dat deze data te ver uit elkaar liggen om op dezelfde persoon betrekking te hebben, maar het is niet onmogelijk.

Het is opvallend dat het aantal notarissen die in hun oorkonden vermeldde dat zij priester waren toenam naar het einde van de vijftiende eeuw toe.

De reden voor het stilzwijgen omtrent hun priesterschap is wellicht te zoeken

(21) M. OOSTERBOSCH, *o.c.*, p. 240.

(22) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 70, 95, 100, 114, 115 (1350 - 1383).

(23) C. THYS, *o.c.*, dl. II, p. 526.

(24) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 54 (1314).

(25) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 87; S.A.T., A.K., *Oork.*, nrs. 10 en 11 (1365-1374).

(26) S.A.T., A.K., *Oork.*, nr. 12 (1380).

(27) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 117 en 127 (1389 en 1396).

(28) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 121 (1393).

(29) S.A.T., A.K., *Oork.*, nr. 6.

(30) C. THYS, *o.c.*, dl. III, p. 314.

in het decreet van paus Innocentius III uit 1211 (31), waarin het voor priesters verboden werd het notarisambt uit te oefenen. Mogelijkerwijze ontvingen deze notarissen hun priesterwijding pas nadat ze al benoemd waren tot notaris.

1.7. De notarissen en het Onze-Lieve-Vrouwkapittel

Het is duidelijk dat het kapittel bij voorkeur een beroep deed op notarissen die op een of andere manier aan het kapittel verbonden waren. Vijftien notarissen uit het hier behandelde dossier hadden een band met het kapittel.

Wilhelmus Puken was in 1292 plebaan van de Onze-Lieve-Vrouwkerk (32). *Petrus Gheleys de Bruysthem* was in 1450 subplebaan (33).

Elf van de hier behandelde notarissen waren kapelaan en bedienden een van de door het kapittel te begeben altaren (34).

Drie van deze kapelaans brachten het tot kanunnik. *Johannes dictus Hanesanc* werd kort na 1318 kanunnik van het kapittel van Tongeren. In 1338 werd hij ook kanunnik van het Sint-Lambertuskapittel van Luik. In dezelfde periode werd hij tot abt van Thuin gekozen (35).

Hugo de Wouteringen werd op 27 november 1480 kanunnik van het Tongerse Onze-Lieve-Vrouwkapittel (36). *Egidius de Holy* werd kanunnik in 1495 en scholaster op 16 juni 1501 (37).

De Diestse notaris *Sculpicius de Dumo* was vicaris van de kapittelkerk van Sint-Sulpicius te Diest (38).

Arnoldus Rufi de Tongris was een Tongerse notaris. Er is een akte van hem bewaard uit 1348 (39). Mogelijk was hij dezelfde als *Arnoldus Ruffus*, waarvan we weten dat hij pastoor was van Berg bij Tongeren en in 1399 kanunnik werd van Sint-Servaas in Maastricht (40).

(31) P.-J. SCHULER, *Geschichte des südwestdeutschen Notariats. Von seinen Anfängen bis zur Reichsnotariatsordnung von 1512*, Bühl-Baden, 1976, p. 96.

(32) C. THYS, *o.c.*, dl. III, p. 27.

(33) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 234.

(34) Johannes dictus Hanesanc: altaar van Onze-Lieve-Vrouw (in 1309), Johannes Hamelart de Tongris: „St.-Elisabeth” (tot 1386); Nicolaus dictus Boerken de Tongris: „St.-Michiel”; Egidius dictus Anima junior de Tongris: „St.-Anna” (in 1406) en het Onze-Lieve-Vrouwaltaar in de kerk van Koninksem (1424 - 1430); Johannes Hamelart de Tongris: „St.-Sebastiaan” (1399) en „St.-Servaas”; Wilhelmus dictus Abbatis de Tongris: „St.-Jozef, St.-Leonardus en St.-Lucia” (1418) en „Johannes de Doper en Johannes de Evangelist” (1418); Johannes quondam Johannis dicti Keymus de Trajecto: „St.-Petrus en St.-Paulus” (1406); Walterus de Hennesdale: „Johannes de Doper en Johannes de Evangelist” (1399); Hugo de Wouteringen: „St.-Elisabeth” (vanaf 3.9.1450), „St.-Maria Magdalena” (1484 - 1491); Egidius de Holy: „St.-Sebastiaan” (vanaf 1529); Ghiselbertus de Eel: kapel van de H. Stoel (in 1484) en de kapel van St.-Denijs in de kerk van St.-Nicolaas in Tongeren (in 1490). Zie C. THYS, *o.c.*

(35) ID., *o.c.*, dl. II, p. 295.

(36) ID., *o.c.*, dl. II, p. 339.

(37) ID., *o.c.*, dl. II, p. 264.

(38) ID., *o.c.*, dl. II, p. 328.

(39) S.A.T., A.K., *Oork.*, nr. 6.

(40) C. THYS, *o.c.*, dl. III, p. 314.

Vier notarissen uit dit dossier waren een tijd lang secretaris-notaris van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel (41). *Wilhelmus dictus Abbatis de Tongris* bekleedde dit ambt van 1399 tot 1428 (42). *Bartholomeus Macharii de Eldris* was secretaris-notaris van 1446 tot 1462 (43). Van 1471 tot 1480 volgde *Hugo de Wouteringen* hem op (44). *Egidius de Holy* bekleedde dit ambt van 1491 tot 1495, toen hij kanunnik werd (45).

1.8. De sociale status van de notaris

Uit het feit dat verschillende notarissen naast hun notariaat nog een beneficie hadden van de Onze-Lieve-Vrouwkerk kunnen we afleiden dat het notariaat alleen hen niet voldoende bestaanszekerheid bood. Negentien notarissen werkten ook in los dienstverband voor de Luikse officialiteit.

Wat de sociale situatie van de notarissen betreft, kunnen wij stellen dat zij eerder hoog in aanzien stonden. Was dit niet in de eerste plaats te danken aan het feit dat zij notaris waren, dan toch aan het feit dat zij clericus, priester of zelfs kanunnik waren.

1.9. Het cliënteel van de notaris

Alvorens na te gaan wie de opdrachtgevers van de notarissen waren, moeten wij bedenken dat het hier om het archief van een kerkelijke instelling gaat. Logischerwijze zal het aantal van de oorkonden die zijn opgesteld in opdracht van het kapittel dan ook groter zijn dan in andere fondsen.

Het fonds van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel bevat 53 notariële oorkonden. Daarvan zijn er 25 opgesteld in opdracht van het kapittel. Voor het overige zijn er 16 opgesteld in opdracht van individuele priesters, 10 in opdracht van burgers van Tongeren, en 2 in opdracht van mensen uit een hogere stand (46).

Het verdient onze aandacht na te gaan voor welke zaken een priester of een leek een beroep deed op een notaris. Laten we eerst nagaan in welke gevallen een priester een beroep deed op een notaris. In 13 van de 16 gevallen gaat het

(41) De secretaris moest alle akten betreffende het kapittel in zijn registers inschrijven. Hij moest aanwezig zijn bij de aanstelling van kanunniken, kapelaans en de suppoost van het kapittel. Hij assisteerde bij het beheren van de goederen van het kapittel en bij het opstellen van de rekeningen. Als notaris zorgde hij voor authentieke afschriften van oorkonden. Zie C. THYS, *o.c.*, dl. III, p. 427 - 429.

(42) ID., *o.c.*, dl. III, p. 429.

(43) ID., *ibid.*

(44) ID., *o.c.*, dl. III, p. 430.

(45) ID., *ibid.*

(46) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 109: notaris *Johannes Avi de Vlodorp* brengt wijzigingen aan in het testament van Ricaldus de Luyche; R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 121: de notarissen *Johannes Keymus de Trajecto* en *Johannes Sonderlant* maken het testament op van Gerardus dominus de Heeze.

om een testament (47) of de uitvoering van een testament (48). Voorts zijn er nog een verkoop (49), een lening (50) en een scheidsrechterlijke uitspraak (51). Ook wanneer leken een beroep deden op een notaris ging het meestal om een testament (52). Slechts 2 keer ging het om een verkoop (53). Het testament was een oorkondevorm die lange tijd als een typisch kerkelijke zaak beschouwd werd. Omdat de notarissen meestal werkten voor kerkelijke personen of instellingen beschouwde men de notariële oorkonde dan ook als een typisch kerkelijke beoorkondingsvorm.

2. Het notarieel instrument

2.1. De totstandkoming van een notarieel instrument

Wie een middeleeuwse notariële oorkonde ziet beseft dadelijk dat zo'n indrukwekkend document niet in één stap kan tot stand gekomen zijn. Hoewel wij niet beschikken over kladden of concepten, en slechts de oorkonden zelf bewaard zijn, is het toch mogelijk de genese van een notarisoorokonde te reconstrueren.

Wie een rechtshandeling wilde laten vastleggen in een notarieel instrument, verzocht de notaris — of desgewenst meerdere notarissen (54) — eerst aanwezig te zijn bij die rechtshandeling. Dit noemt men de *rogatio*.

Ter plaatse stelde de notaris de *nota* of *signatura* op. Dit was een klad dat de voornaamste gegevens, zoals de datum en de plaats van de handeling, de aard van de zaak, de namen van de partijen en van de getuigen, bevatte.

Terug thuis maakte hij het *concept* op, door de gegevens te herschrijven volgens de vereiste juridische formuleringen. Hierbij kon hij gebruik maken van formulierboeken waarin voorbeelden verzameld waren van alle mogelijke soorten oorkonden die de notaris kon opstellen.

(47) R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nrs. 67, 70, 86, 96, 99, 114, 117, 138, 253, 272, 329.

(48) R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nrs. 115 en 185.

(49) R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nr. 294.

(50) R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nr. 93.

(51) S.A.T., A.K., *Oork.*, nr. 11.

(52) R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nrs. 57, 87, 95, 100, 109, 121, 124, 127, 190, 234.

(53) R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nrs. 107 en 159.

(54) Zo stelden de notarissen *Georgius de Catena*, *Jordanus Brant de Straten* en *Nicolaus dictus li Pevreis de Sombrefe* in 1356 samen een oorkonde op waarin de scheidsrechterlijke uitspraak van de prinsbisschop, ridder Wilhelmus de Cornu en Johannes Walderial, schepen van Luik, in een geschil tussen het kapittel en de magistraat van Tongeren, bekend gemaakt werd (R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nr. 76). In 1393 maakten de notarissen *Johannes dictus Keymus de Trajecto* en *Johannes Sonderlant* samen het testament op van ridder Gerardus de Heeze (R.A.H., *O.L.V.T.*, *Oork.*, nr. 121).

Wanneer het *concept* af was moest het worden goedgekeurd door de partijen en door de getuigen. Als dat gebeurd was mocht er aan de tekst niets meer veranderd worden. De notaris parafeerde het *concept* en droeg het als *minuut* in in zijn *register* of *protocolboek*. Deze door de notaris bewaarde *minuut* was uiteindelijk het stuk dat bewijskracht had (55).

De betrokkenen bij een rechtshandeling moesten opnieuw een verzoek indienen bij de notaris om een *grosse* of netschrift van de oorkonde te krijgen. De notaris kon deze *grosse* laten vervaardigen door één van zijn medewerkers. De ondertekening en het handmerk moest hij wel persoonlijk aanbrengen.

In de praktijk kon de notaris deze omslachtige werkwijze wel een stuk inkorten. Zo kon hij bijvoorbeeld de *nota* overslaan en onmiddellijk het *concept* opstellen.

2.2. Typologie van de notariële oorkonden

Een notariële oorkonde kon verschillende vormen aannemen. Uitgaande van de vraag of de oorkonde al dan niet bezegeld is, en de vraag naar de persoon van de oorkonder, stelde drs. M. Oosterbosch de volgende typologie op (56):

1. De zegeloorkonden

- a. De zegeloorkonde met paraaf van de notaris, waarbij de notaris niet optrad als openbaar ambtenaar, maar als scribent in dienst van een andere oorkondende instantie.
- b. De zegeloorkonde met volledige notariële ondertekening, die werd uitgevaardigd en bezegeld door een andere oorkonder, maar tegelijkertijd een volledige ondertekening door de notaris bevatte. In het archief van het Tongerse kapittel zitten er 4 van deze oorkonden (57). Zij komen zowel voor in de veertiende als in de vijftiende eeuw. Het kleine aantal oorkonden maakt het onmogelijk iets af te leiden over de evolutie in het gebruik van dit soort oorkonden.

2. De zuivere notarisinstrumenten

- a. Het zuivere notarisinstrument, zonder bijzegel.

In dit dossier zitten er 27 van deze oorkonden (58). Daarmee is dit de grootste

(55) Dit volgens M. OOSTERBOSCH, *Het openbare notariaat in Oost-Brabant tijdens de middeleeuwen: institutionele aspecten*, – *Tentoonstelling: Het notariaat in Brabant*, Brussel, 1982, p. 25.

A.F. GEHLEN stelt echter in zijn studie over het notariaat in Maastricht dat de bewijskracht tot in de zestiende eeuw in het instrument zelf lag en pas vanaf het begin van de zeventiende eeuw naar de minuut verschoof. Zie A.F. Gehlen, *Het notariaat in tweehurig Maastricht. Een rechtshistorische schets van de inrichting en praktijk van het Maastrichtse notariaat vanaf zijn opkomst tot aan het einde van de tweehierigheid over de stad (1292 - 1794)*, Assen, 1981, p. 101 - 102.

(56) M. OOSTERBOSCH, *o.c.*, p. 26.

(57) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 54, 77, 159; S.A.T., *A.K., Oork.*, nr. 16.

(58) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 67, 70, 79, 86, 87, 95, 99, 100, 107, 111, 114, 115, 117, 124, 127, 147, 185, 234, 253, 272, 294, 329, 340; S.A.T., *A.K., Oork.*, nrs. 6, 9, 18, 19.

- groep. Het aandeel van de zuivere notarisinstrumenten in het geheel van de notariële oorkonden werd groter naar 1500 toe.
- b. Het zuivere notarisinstrument met het zegel van de oorkondende notaris. Deze zeldzame oorkonden komen in dit dossier niet voor.
 - c. Het zuivere notarisinstrument met bijzegel, waarbij een van de partijen of een andere betrokkene zijn zegel aanhechtte. Negentien oorkonden uit dit dossier zijn van dit type (59). Het gebruik van bijzegels verminderde sterk vanaf het laatste kwart van de XIVde eeuw.
3. De eenvoudige notariële kopie: een afschrift van een oorkonde met de paraaf van de notaris. De twee notariële kopies in dit dossier dateren van ca. 1400 (1393 en 1402) (60).
4. De notariële rugoorkonde. Deze oorkonde werd op de rugzijde van een andere oorkonde geschreven en betrof een rechtshandeling die verband hield met de aan de voorzijde opgetekende rechtshandeling. Op 11 maart 1494 schreef notaris *Ghiselbertus de Eel* een oorkonde die een dagvaarding inhield op de rug van een oorkonde van 9 maart 1494 waarin bekend gemaakt werd dat tegen de gedagvaarde een proces was ingespannen (61).
- In bijlage vindt de lezer een chronologische lijst van de notariële oorkonden uit het archief van het Tongerse kapittel, met gegevens omtrent het type van de oorkonde, de taal en de inhoud.

2.3. De rechtshandelingen en de taal

Notarissen traden op in bestuurlijke, gerechtelijke en buitengerechtelijke zaken. Tot deze laatste groep rekenen we testamenten (62), verkopen (63), schenkingen (64), overeenkomsten (65), leningen (66), schuldbekentenissen (67), een bevestiging van het uitvoeren van een testament (68) en een erkenning van rechten (69). Samen gaat het hier over 34 oorkonden (70). De testamenten vormen de grootste groep met 22 oorkonden.

(59) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 48, 57, 68, 76, 83, 89, 92, 93, 96, 109, 190; S.A.T., *A.K., Oork.*, nrs. 5, 7, 10, 11, 12, 13, 15, 31.

(60) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 121 en 138.

(61) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 340 rugzijde.

(62) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 57, 67, 70, 86, 87, 95, 96, 99, 100, 109, 114, 117, 121, 124, 127, 138, 147, 190, 234, 253, 272, 329.

(63) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nrs. 54, 89, 107, 159, 294.

(64) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 185; S.A.T., *A.K., Oork.*, nr. 31.

(65) S.A.T., *A.K., Oork.*, nr. 12.

(66) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 93.

(67) S.A.T., *A.K., Oork.*, nr. 19.

(68) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 115.

(69) R.A.H., *O.L.V.T., Oork.*, nr. 111.

(70) Het archief van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel bevat 53 notariële oorkonden van voor 1500.

In dit dossier zitten 3 oorkonden die handelen over bestuurlijke beslissingen in het kapittel (71). Ook de 2 oorkonden die een benoeming bevatten (72) kunnen we tot de groep van de bestuurlijke zaken rekenen.

Op het raakvlak van de bestuurlijke en gerechtelijke zaken situeren we de scheidsrechterlijke uitspraken (73) en het aanstellen van scheidsrechters (74). In totaal kunnen we 8 oorkonden tot deze tussengroep rekenen.

Zes oorkonden behandelen zaken uit de gerechtelijke sfeer. Het gaat om de volgende zaken: een bekendmaking van protest (75), een bekendmaking dat een proces werd ingespannen (76), een dagvaarding (77), een aanstelling van verdedigers in een proces (78) en een vonnis (79).

Vijfenvoertig oorkonden zijn in het Latijn opgesteld. Uit 1344 is er een oorkonde in het Frans bewaard. Het gaat om een zuiver notarieel instrument met bijzegel, waarin een vonnis van de leenmannen van de Luikse prinsbisschop wordt bekendgemaakt (80).

Uit 1394 komt de eerste Tongerse notariële oorkonde in het Nederlands. Notaris *Henricus dictus Appelman de Lovanio* maakte het testament op van *Johannes Scoendorp Crucman van Tongeren* (81).

In totaal bevat dit dossier 7 oorkonden in het Nederlands (82), waarvan 5 uit de XVde eeuw.

Het is betekenisvol dat het in 5 van deze 7 oorkonden om een testament van burgers uit Tongeren gaat.

3. De notaris en zijn handmerk

Het meest opvallende kenmerk van een middeleeuwse notariële oorkonde was het notariële handmerk. Elke notaris had een eigen handmerk. Het was strikt persoonlijk en werd door de notaris eigenhandig aangebracht. Eenmaal de notaris een bepaald handmerk had gekozen mocht het in principe niet meer gewijzigd worden, hoewel sommige notarissen hun handmerk aanpasten bij het verwerven van een nieuwe machtiging.

(71) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 48; S.A.T., A.K., Oork., nrs. 5 en 13.

(72) S.A.T., A.K., Oork., nrs. 15 en 16.

(73) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nrs. 76, 83, 92; S.A.T., A.K., Oork., nrs. 7, 10, 11, 18.

(74) S.A.T., A.K., Oork., nr. 6.

(75) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 79; S.A.T., A.K., Oork., nr. 9.

(76) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 340.

(77) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 340 rugzijde.

(78) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 77.

(79) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 68.

(80) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 68.

(81) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nr. 124.

(82) R.A.H., *O.L.V.T.*, Oork., nrs. 124, 127, 159, 185, 190, 234, 272.

Het handmerk werd onderaan de oorkonde, naast de notarisformule, aangebracht.

De aanwezigheid van het handmerk was een waarborg dat de oorkonde voldeed aan de vormelijke vereisten. Op die wijze was het ook een waarborg voor de bewijskracht van de oorkonde. Mettertijd kreeg het notarishandmerk meer betekenis en het werd ook een waarborg voor de inhoud van de oorkonde. Het werd een garantie voor de rechtsgeldigheid van de beschreven rechtshandeling. Als zodanig is het notarishandmerk te vergelijken met de zegels van andere oorkondende instanties.

Aangezien de handmerken met de hand werden aangebracht waren er nooit twee helemaal identiek. De grootte van het handmerk kon variëren naargelang de beschikbare plaats op het perkament. Er was ook enige variatie mogelijk in de verhoudingen van de onderdelen van het handmerk.

Het is niet eenvoudig om de middeleeuwse notarishandmerken te ordenen. De notaris mocht de vorm van zijn handmerk immers vrij kiezen, zonder dat er een normering van bovenaf was. Er bestaat ook geen geijkte terminologie om handmerken te beschrijven.

Tot voor kort werd de beschrijving van handmerken gebaseerd op inhoudelijke elementen en op de symbolische betekenis. P.J. Schuler onderscheidde in 1976 christelijke symbolen, kerkelijke en wereldlijke gezagstekens, sprekende tekens die op de naam van de notaris duiden, voorstellingen van mensen, dieren of planten, magische tekens en ornamentale tekens (83). In 1982 werden nog de letterfiguren en de geometrische tekens toegevoegd (84).

Prof. E. Van Mingroot opteerde voor een indeling op basis van zuiver vormelijke aspecten. Zodoende onderscheidde hij acht verschillende structuren en 18 mogelijke types (85).

Hierna zullen we de notarishandmerken uit het archief van het Tongerse kapittel in deze typologie inpassen. Achtereenvolgens behandelen we de structuur van de handmerken en de handmerktypes.

3.1. De structuur van het handmerk (86)

Een notarishandmerk kan opgebouwd zijn uit vijf elementen:

- De *kop* is het voornaamste element. Zijn vorm bepaalt het type van het handmerk.
- De *schacht* is het deel van het handmerk tussen de signetkop en het voetstuk.

(83) P.-J. SCHULER. *Südwestdeutsche Notarszeichen. Mit einer Einleitung über die Geschichte des deutschen Notarszeichens*. Sigmaringen, 1976.

(84) W. SCHMIDT-THOME. *Notarsignet*, – H.R.G., fasc. 21, kol. 1052 - 1053.

(85) E. VAN MINGROOT. *Het openbare notariaat in Oost-Brabant tijdens de middeleeuwen: diplomatische aspecten*, – *Tentoonstelling: het notariaat in Brabant*, Brussel, 1982, p. 29 - 37.

(86) De cijfers tussen de haakjes verwijzen naar de lijst van de handmerken.

De schacht is geen noodzakelijk element (2,11,21). Meestal vertoont de schacht halverwege een verdikking: de knop.

- Het *voetstuk* is meestal trapsgewijs opgebouwd (5, 9, 12, 14, 16, 17, 19, 26, 28, 30, 33, 34, 36, 37, 38).
- De *bijtekens* zijn de geometrische elementen, bloemen, sleutels, kruisjes en tintenellen. Bij de handmerken in dit dossier gaat het vooral om topkruisjes (7, 13, 16, 17, 19, 21, 23, 27, 28).
- *Textuele elementen* komen dikwijls voor. Het gaat hier om de initialen (3, 4, 6, 11, 13, 24) of de naam (5, 8, 9, 12, 14, 16, 19, 21, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38) van de notarissen. Elders treft men soms ook het devies van een notaris in zijn handmerk aan. De textuele elementen komen meestal voor in het voetstuk (13, 14, 26, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38) en in de kop van het handmerk (3, 4, 6, 8, 12, 24). In de veertiende eeuw stonden zij meestal in de kop, in de vijftiende eeuw vermeldden de notarissen hun naam vooral in het voetstuk. Kenmerkend is ook het toenemend gebruik van textuele elementen naar het einde van de vijftiende eeuw toe. Uit de eerste helft van de veertiende eeuw hebben we zeven handmerken. Vier daarvan bevatten textuele elementen, waarvan drie alleen maar initialen. De zeven handmerken uit de tweede helft van de vijftiende eeuw bevatten allemaal de volledige naam van de notaris, behalve dat van *Nicholaus Marchant* (38), die zijn voornaam afkorte.

Alleen de handmerkkop is een noodzakelijk element van elk handmerk. Naargelang de aan- of afwezigheid van de andere elementen kunnen we bij de hier bestudeerde handmerken een vijftal verschillende structuren onderscheiden.

- De perronstructuur komt het meest voor (5, 9, 12, 14, 16, 17, 19, 26, 28, 30, 31, 33, 34, 35, 36, 37, 38). Deze handmerken bestaan uit 3 delen: de kop, de schacht en het voetstuk in de vorm van een trap met meestal drie treden. Deze structuur werd mettertijd meer gebruikt en was in de vijftiende eeuw vrijwel algemeen. Een viertal notarissen (16,17,37,38) verdeelden de trappen in kleine rechthoekjes en gaven zo de indruk van echt metselwerk.
- Nauw verwant aan de perronstructuur is de monstransstructuur. Deze handmerken (3,6,7,10,13,20,32) zijn ook samengesteld uit een kop, een schacht en een voetstuk, maar hun voetstuk is niet opgebouwd uit de kenmerkende trappen van de perronstructuur. Het handmerk van *Wilhelmus Puken* (1) kan beschouwd worden als een monstransstructuur met afgeronde voet.
- Negen handmerken hebben een kopstructuur (4,8,18,22,23,24,25,27,29). Hier ontbreken het voetstuk en de schacht. Het handmerk bestaat enkel uit een signetkop. Er kunnen wel bijtekens en textuele elementen (4,8,24) op voorkomen.
- Tegenover de kopstructuur staat de pijlerstructuur. Hier is de schacht het meest opvallende element. Deze structuur is eerder zeldzaam. In het hier bestudeerde dossier komt er maar één voor: het handmerk van *Lambertus*

dictus de Columpnia (15), die in de tweede helft van de veertiende eeuw actief was.

- Als er in het handmerk wel een kop en een voetstuk verwerkt zijn, maar geen schacht, dan spreken we van de pionstructuur. Voorbeelden hiervan zijn de handmerken van *Johannes dictus Hanesanc* (2), *Georgius de Catena* (11) en *Egidius dictus Anima junior de Tongris* (21), allen uit de veertiende eeuw.

3.2. De handmerktypes

Volgens de vorm van de handmerkkop kunnen we de handmerken verdelen in een aantal types. In het hier behandelde dossier onderscheiden we de volgende types:

- wieltype: Het grondpatroon van dit type wordt gevormd door twee concentrische cirkels die verder versierd zijn (1,2,10,25,27,28). Ook de handmerken van *Johannes de Fine junior* (12) en van *Egidius dictus Anima junior de Tongris* (21) lijken ons verwant aan het wieltype, waarbij dit laatste misschien kan gedefinieerd worden als ingetand wieltype.
- lobbentype: De handmerkkoppen van dit type zijn veellobbige figuren (6,7,9,13,16,19,20,26,32,36). Het onderscheid tussen het lobbentype en het type dat een gestileerde bloem voorstelt is niet altijd duidelijk (vergelijk 36 en 37).
- meetkundig type: Deze handmerken hebben een kop die is samengesteld uit verschillende meetkundige figuren: cirkels, vierkanten, ruiten en driehoeken (5,8,11,35). Het handmerk van *Florentius Fabri de Autshoven* (22) sluit hier dicht bij aan.
- vlechtwerktype: Dit zijn de handmerken waarvan de koppen zijn samengesteld uit door elkaar gevlochten geometrische en semi-geometrische figuren die soms lussen of knopen kunnen vormen (4,29,34,38). Vlechtwerk kan ook voorkomen in handmerken van een ander type. In dat geval is het vlechtwerk niet bepalend voor het type. Zie bijvoorbeeld de handmerken van *Egbertus de Broeckhuysen de Uidingen* (30) en van *Petrus Gheleys de Bruysthem* (31), die tot het kruistype behoren.
- stertype: De koppen van de handmerken van dit type in dit dossier bestaan uit een zes- of achthoekige ster (3,17,23). Het handmerk van *Ghiselbertus Nycolai dicti Sop de Tongris* (3) en dat van *Johannes Hamelart de Tongris* (23) bestaan uit respectievelijk twee vervlochten driehoeken en vierkanten.
- bloemtype: Twee notarissen uit het fonds van het Tongerse O.L.-Vrouwkapittel hebben een handmerk met een kop waarin met een gestileerde bloem kan herkennen: *Oliverus de Mall* (14) en *Ghiselbertus de Eel* (37).
- kruistype: *Egbertus de Broeckhuysen de Uidingen* (30) en *Petrus Gheleys de Bruysthem* (31) hadden sterk gelijkende handmerken met een kop in de vorm van een kruis. Beide kruisen zijn samengesteld uit twee door elkaar gevlochten

rechthoeken. Vermelden we ook nog dat het kruis dikwijls als bijteken voorkomt bij handmerken van andere types.

- kolomtype: De schacht is hier het meest opvallende deel van het handmerk. Het enige voorbeeld in het hier bestudeerde fonds is het handmerk van *Lambertus dictus de Columpnia* (15).
- schuinkruistype: Deze bijzondere groep onder de gekruiste handmerkfiguren is hier vertegenwoordigd door het handmerk van *Nicolaus Nicolai Quareit de Jemeppia supra Sambriam* (18).
- monogramtype: Bij de handmerken van dit type is de kop gevormd op basis van de initialen van de naam van de notaris. *Wilhelmus dictus Abbatis de Tongris* (24) vervlocht de S van *signum* of *signavi* met zijn initiaal.
- tweekopstypetype: Slechts weinig handmerken hebben een kop in twee verdiepingen. Dat van Hugo de Wouteringen (33) is er één van, en meteen het enige in het Tongerse dossier. De kop van zijn handmerk bestaat uit een hart met daarboven een ster met tintenellen.

Wat de structuur betreft kunnen wij besluiten dat de meerderheid (25 op 38) van de handmerken in het hier bestudeerde dossier samengesteld zijn uit een voetstuk, een schacht en een kop (perronstrucuur en monstransstructuur). Ongeveer één vierde van de handmerken is getekend volgens de kopstructuur. Enkele handmerken vertonen de pionstructuur of de pijlerstructuur. Er zit geen opvallende evolutie in het gebruik van een bepaalde structuur, hoewel kan opgemerkt worden dat er in de tweede helft van de vijftiende eeuw geen handmerk met de kopstructuur meer voorkwam, terwijl de perronstrucuur veralgemeend werd. Het meest gebruikte type is het lobbentype, dat ongeveer één vierde van de handmerken vertegenwoordigt. Ongeveer één vijfde van de handmerken zijn van het wieltype. De verschillende types zijn min of meer gelijk verspreid over de veertiende en de vijftiende eeuw, zodat we niet kunnen besluiten dat een bepaald type duidelijk de voorkeur zou hebben genoten in een bepaalde periode. Ook tekentechnisch kunnen we niet spreken van een evolutie naar meer verfijnde handmerken. Ons inziens was de handigheid van de notaris bepalend voor de keuze van een handmerk en de graad van verfijning van de tekening.

Notarishandmerken:

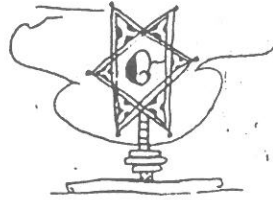
1. Wilhelmus Puken (1307)
2. Johannes dictus Hanesanc (1314)
3. Ghiselbertus Nycolai dicti Sop de Tongris (1330)
4. Bonifatius Faichars (1344)
5. Johannes dictus Vassars (1344)
6. Arnoldus Rufi de Tongris (1348)
7. Johannes Hamelart de Tongris (1350 - 1383)
8. Wilhelmus dictus de Gemblaco (1353)
9. Jordanus Brant de Straten (1356)
10. Nicolaus dictus li Pevreis de Sombreffe (1356 - 1359)
11. Georgius de Catena (1356)
12. Johannes de Fine junior (1359)
13. Arnoldus Prel de Heppenart (1359)
14. Oliverus de Mall (1364)
15. Lambertus dictus de Columpnia (1365)
16. Nicholaus dictus Boerken de Tongris (1365 - 1374)
17. Gerardus de Robertinghen de Hasselt (1367 - 1369)
18. Nicolaus Nicolai Quareit de Jemeppia supra Sambriam (1371)
19. Johannes Avi de Vlodorp (1373 - 1380)
20. Martinus Lamberti de Mulkis (1376 - 1380)
21. Egidius dictus Anima junior de Tongris (1380)
22. Florentius Fabri de Autshoven (1382)
23. Johannes Hamelart de Tongris (1389 - 1396)
24. Wilhelmus dictus Abbatis de Tongris (1390 - 1410)
25. Henricus dictus Appelman de Lovanio (1394)
26. Wilhelmus Mielen (1417)
27. Walterus de Hennesdale alias Rotarii de Tongris (1430)
28. Walterus Rotarii junior de Tongris (1432)
29. Wautgherus de Rosele de Turnhout (1435)
30. Egbertus de Broeckhuysen de Uidingen (1441)
31. Petrus Gheleys de Bruysthem (1450)
32. Bartholomeus Macharii de Eldris (1456)
33. Hugo de Wouteringen (1468)
34. Johannes Walteri de Dommelen (1474)
35. Sulpicius de Dumo (1488)
36. Egidius de Holy (1494)
37. Ghiselbertus de Eel (1494)
38. Nicholaus Marchant (1494)

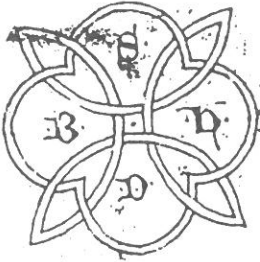
1

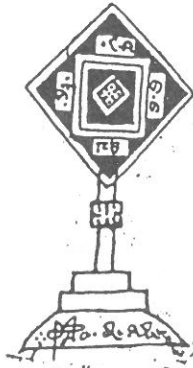
2

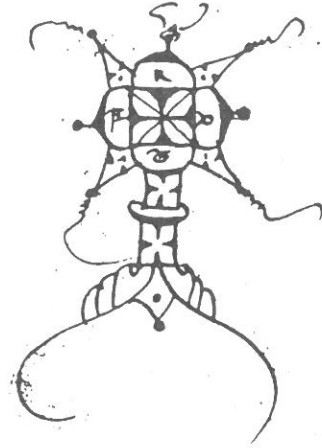
3

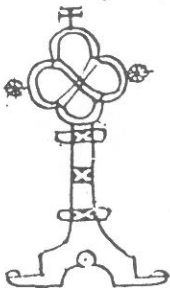
4

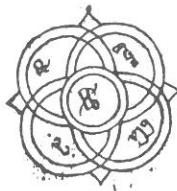
5

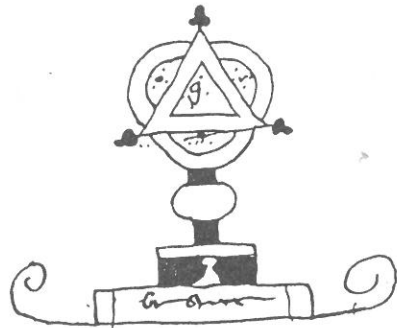
6

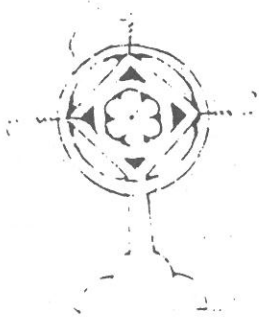
7

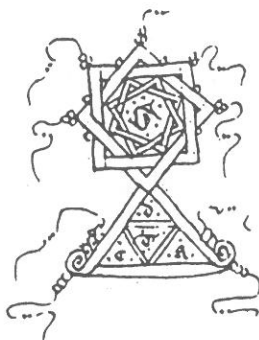
8

9

10

11

12

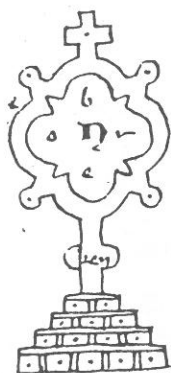
13

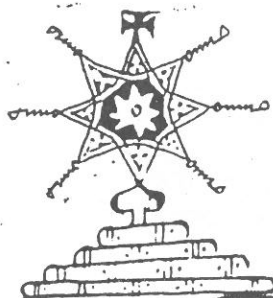
14

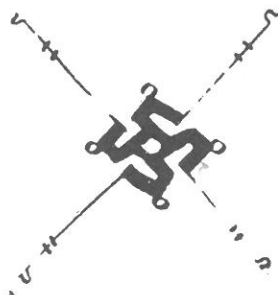
15

16

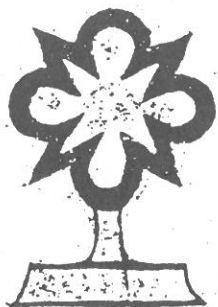
17

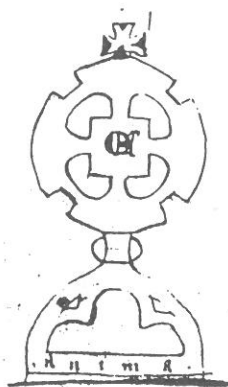
18

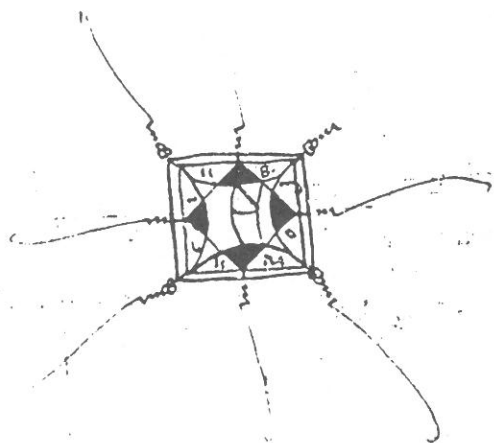
19

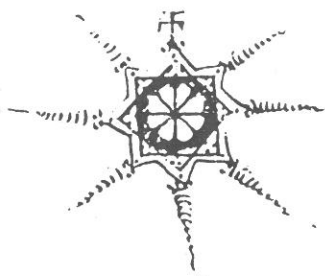
20

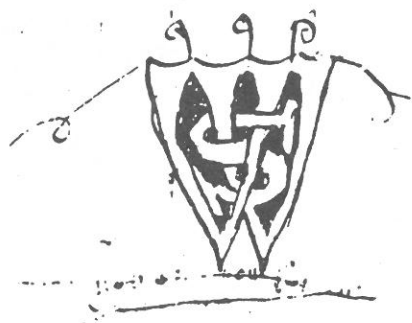
21

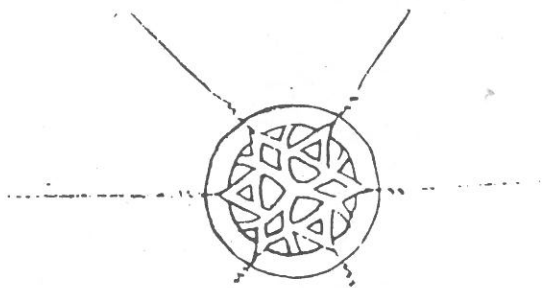
22

23

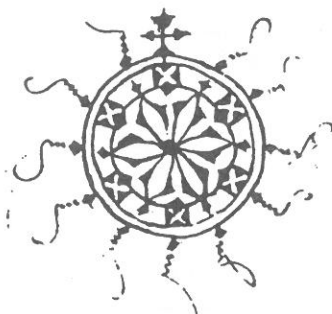
24

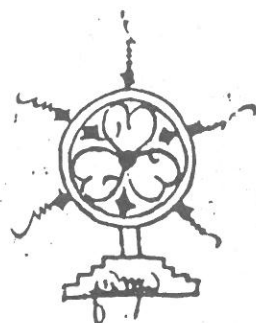
25

26

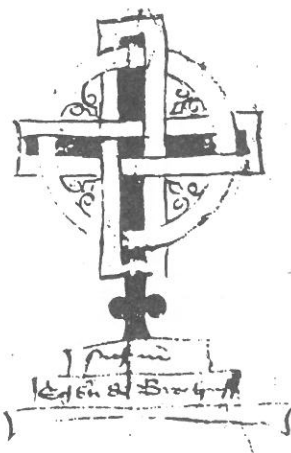
27

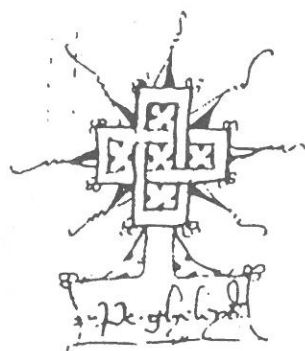
28

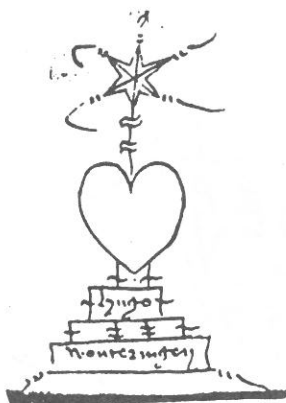
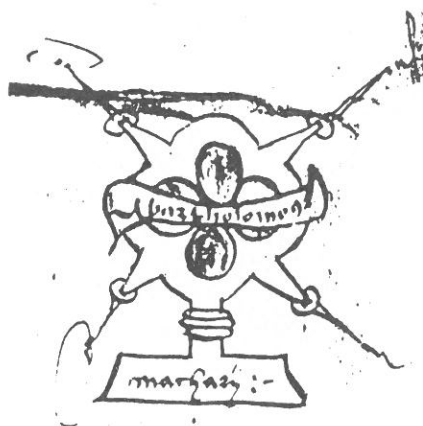
29

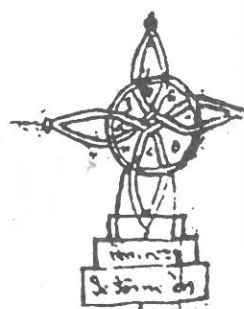
30

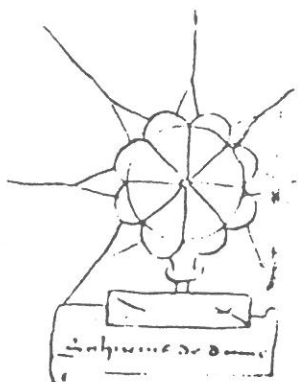
31

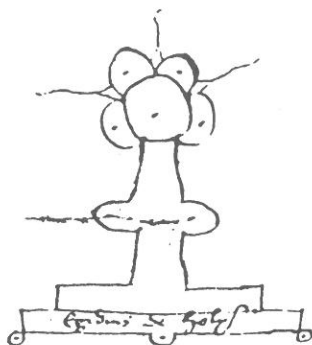
33

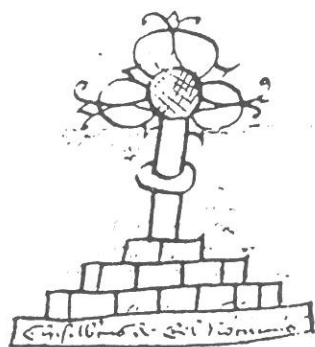
34

35

36

37

38

BIJLAGE 1: Chronologische lijst van de openbare notarissen uit het archief van het O.L.V.-kapittel van Tongeren tijdens de middeleeuwen.

In de onderstaande lijst volgen in chronologische volgorde de openbare notarissen die werkten voor het O.L.V.-kapittel van Tongeren in de veertiende en de vijftiende eeuw. Bij de naam van notaris staat telkens zijn standsaanduiding en zijn machtiging (A. = pauselijk, I. = keizerlijk en O. = officialiteitsnotaris). Vervolgens worden per notaris de door hem uitgevaardigde oorkonden — of door hem geschreven stukken, wanneer hij optrad als scribent —, opgesomd, met de datum, de plaats van de rechtshandeling en de verwijzing naar de vindplaats.

1. NICOLAUS DICTUS GRENIER
I.
3.7.1307 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 48.
2. WILHELMUS PUKEN
investitus Tongrensis, I.
24.7.1307 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 5.
3. JOHANNES DICTUS HANESANC
I.
18.11.1314 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 54.
4. GHISELBERTUS NICOLAI DICTI SOP DE TONGRIS
I.
2.8.1330 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 57.
5. HUGO DE TONGRIS
clericus Leodiensis diocesis, I.
11.6.1343 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 67.
6. BONIFATIUS FAICHARS
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
31.7.1344 – Luik – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 68.
7. JOHANNES DICTUS VASSARS
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
31.7.1344 – Luik – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 68.
8. ARNOLDUS RUFII DE TONGRIS
Leodiensis diocesis, A., I.
8.11.1348 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 6.
9. JOHANNES HAMELART DE TONGRIS
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
24.4.1350 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 70.
13.7.1372 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 95.
7.12.1379 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 100.
27.8.1383 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 114.
2.12.1383 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 115.
10. WILHELMUS DICTUS DE GEMBLACO
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
29.4.1353 – Luik – S.A.T., A.K., Oork., nr. 7.
11. JORDANUS BRANT DE STRATEN
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
10.4.1356 – Luik – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 76.
12. NICOLAUS DICTUS LI PEVREIS DE SOMBREFFE
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
10.4.1356 – Luik – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 76.
23.2.1359 – Luik – S.A.T., A.K., Oork., nr. 9.
13. GEORGIUS DE CATENA
Cameracensis diocesis, I.
10.4.1356 – Luik – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 76.
14. JOHANNES DE FINE JUNIOR
clericus Leodiensis diocesis, I.
23.2.1359 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 77.

15. ARNOLDUS PREL DE HEPPENART
clericus Leodiensis diocesis, A., I.
10.10.1359 – Avignon – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 79.
16. OLIVERUS DE MALL
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
1.10.1364 – Scherpenberg – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 83.
17. LAMBERTUS DICTUS DE COLUMPNIA
Leodiensis diocesis, I.
10.4.1365 – Luik – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 86.
18. NICHOLAUS DICTUS BOERKEN DE TONGRIS
Leodiensis diocesis, I., O.
26.5.1365 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 87.
6.10.1371 – Luik – S.A.T., A.K., Oork., nr. 10.
27.6.1374 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 11.
19. GERARDUS DE ROBERTHINGEN DE HASSELT
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
18.3.1367 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 89.
30.8.1367 – Hoeselt – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 92.
21.6.1369 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 93.
20. NICOLAUS NICOLAI QUAREIT DE JEMEPPIA SUPRA SAMBRIAM
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
30.10.1371 – Luik – S.A.T., A.K., Oork., nr. 10.
21. JOHANNES AVI DE VLODORP
Leodiensis diocesis, I.
19.7.1373 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 96.
26.9.1380 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 109.
22. MARTINUS LAMBERTI DE MULKIS
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
17.9.1376 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 99.
11.6.1380 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 107.
23. EGIDIUS DICTUS ANIMA JUNIOR DE TONGRIS
Leodiensis diocesis, I., O.
11.7.1380 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 12.
24. FLORENTIUS FABRI DE AUTSHOVEN
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
11.6.1382 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 111.
25. JOHANNES HAMELART DE TONGRIS
Leodiensis diocesis, I., O.
23.5.1389 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 117.
3.3.1396 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 127.
26. WILHELMUS DICTUS ABBATIS DE TONGRIS
presbiter Leodiensis diocesis, I.
19.10.1390 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 13.
18.12.1403 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 15.
4.10.1404 – Tongeren – S.A.T., A.K., Oork., nr. 16.
26.10.1410 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 147.
27. JOHANNES QUONDAM JOHANNIS DICTI KEYMUS DE TRAJECTO
Leodiensis diocesis, I.
10.10.1393 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 121.
28. JOHANNES SONDERLANT
clericus Trajectensis diocesis, I., O.
10.10.1393 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 121.
29. HENRICUS DICTUS APPELMAN DE LOVANIO
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
8.11.1394 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 124.

30. MATHIAS DICTUS HANE
clericus Leodiensis diocesis, I.
28.7.1402 – Sint-Truiden – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 138.
31. WILHELMUS MIELEN
I., O.
7.6.1417 – Goetshoven – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 159.
32. WALTERUS DE HENNESDALE ALIAS ROTARII DE TONGRIS
clericus Leodiensis diocesis, I., O.
9.11.1430 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 185.
33. WALTERUS ROTARII JUNIOR DE TONGRIS
clericus Leodiensis diocesis, I.
10.3.1432 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 190.
34. WAUTGHERUS DE ROSELE DE TURNHOUT
clericus Cameracensis diocesis, I., O.
3.6.1435 – Luik – S.A.T., A.K., Oork., nr. 18.
35. EGBERTUS DE BROECKHUYSEN DE UIDINGEN
clericus Coloniensis diocesis, I.
19.10.1441 – Keulen – S.A.T., A.K., Oork., nr. 19.
36. PETRUS GHELEYS DE BRUYSTHEM
subplebaan der eerwerdigher kerken van Tongeren des ghestichts van Ludick, I.
2.4.1450 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 234.
37. BARTHOLOMEUS MACHARII DE ELDRIS
Leodiensis diocesis, I.
17.9.1456 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 253.
38. HUGO DE WOUTERINGEN
presbiter Leodiensis diocesis, I.
4.2.1468 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 272.
39. JOHANNES WALTERI DE DOMMELEN
clericus Leodiensis diocesis, I.
31.5.1474 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 294.
40. SULPICIUS DE DUMO
presbiter Leodiensis diocesis, I.
9.8.1488 – Diest – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 329.
41. EGIDIUS DE HOLY
presbiter Leodiensis diocesis, I.
9.3.1494 – Tongeren – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 340.
42. GHISELBERTUS DE EEL
presbiter Leodiensis diocesis, I.
9.3.1494 – Maastricht – R.A.H., O.L.V.T., Oork., nr. 340.
43. NICHOLAUS MARCHANT
presbiter Leodiensis diocesis, I.
19.8.1494 – Luik – S.A.T., A.K., Oork., nr. 31.

BIJLAGE 2: Chronologische lijst van de notariële oorkonden uit het archief van het Onze-Lieve-Vrouwkapittel van Tongeren (H = R.A.H., O.L.V.T., Oork., T = S.A.T., A.K., Oork.), met opgave van het jaartal, het type (ZNI = zuiver notarisinstrument, ZNIB = zuiver notarisinstrument met bijzegel, ZOVNO = zegeloorkonde met volledige notariële ondertekening, NK = notariële kopie, NRO = notariële rugoor-konde), de taal (L = Latijn, N = Nederlands, F = Frans) en de rechtshandeling.

Oorkonde	jaar	type	taal	rechtshandeling
H, nr. 48	1307	ZNIB	L	bestuurlijke beslissing
T, nr. 5	1307	ZNIB	L	bestuurlijke beslissing
H, nr. 54	1314	ZOVNO	L	verkoop
H, nr. 57	1330	ZNIB	L	testament
H, nr. 67	1343	ZNI	L	testament
H, nr. 68	1344	ZNIB	F	vonnis
T, nr. 6	1348	ZNI	L	aanstelling scheidsrechters
H, nr. 70	1350	ZNI	L	testament
T, nr. 7	1353	ZNIB	L	scheidsrecht. uitspraak
H, nr. 76	1356	ZNIB	L	scheidsrecht. uitspraak
H, nr. 77	1359	ZOVNO	L	aanstelling verdedigers in een proces
T, nr. 9	1359	ZNI	L	bekendmaking van protest
H, nr. 79	1359	ZNI	L	bekendmaking van protest
H, nr. 83	1364	ZNIB	L	scheidsrecht. uitspraak
H, nr. 86	1365	ZNI	L	testament
H, nr. 87	1365	ZNI	L	testament
H, nr. 89	1367	ZNIB	L	verkoop
H, nr. 92	1367	ZNIB	L	scheidsrecht. uitspraak
H, nr. 93	1369	ZNIB	L	lening
T, nr. 10	1371	ZNIB	L	scheidsrecht. uitspraak
H, nr. 95	1372	ZNI	L	testament
H, nr. 96	1373	ZNIB	L	testament
T, nr. 11	1374	ZNIB	L	scheidsrecht. uitspraak
H, nr. 99	1376	ZNI	L	testament
H, nr. 100	1379	ZNI	L	testament
H, nr. 107	1380	ZNI	L	verkoop
T, nr. 12	1380	ZNIB	L	overeenkomst
H, nr. 109	1380	ZNIB	L	testament
H, nr. 111	1382	ZNI	L	erkenning van rechten
H, nr. 114	1383	ZNI	L	testament
H, nr. 115	1383	ZNI	L	uitvoering v.e. testament
H, nr. 117	1389	ZNI	L	testament
T, nr. 13	1390	ZNIB	L	bestuurlijke beslissing
H, nr. 121	1393	NK	L	testament
H, nr. 124	1394	ZNI	N	testament
H, nr. 127	1396	ZNI	N	testament
H, nr. 128	1402	NK	L	testament
T, nr. 15	1403	ZNIB	L	benoeming
T, nr. 16	1404	ZOVNO	L	benoeming
H, nr. 147	1410	ZNI	L	testament
H, nr. 159	1417	ZOVNO	N	verkoop
H, nr. 185	1430	ZNI	N	schenking
H, nr. 190	1432	ZNIB	N	testament
T, nr. 18	1435	ZNI	L	scheidsrecht. uitspraak
T, nr. 19	1441	ZNI	L	schuldbekentenis
H, nr. 234	1450	ZNI	N	testament
H, nr. 253	1456	ZNI	L	testament
H, nr. 272	1468	ZNI	N	testament
H, nr. 294	1474	ZNI	L	verkoop
H, nr. 329	1488	ZNI	L	testament
H, nr. 340	1494	ZNI	L	inspannen van een proces
H, nr. 340v°	1494	NRO	L	dagvaarding
T, nr. 31	1494	ZNIB	L	schenking

Rombout NIJSSEN.